
Cartes de Pompeu Fabra a Josep Pous i Pagès

*a cura d'Albert Manent i Segimon
i Jordi Manent i Tomàs*

Nota introductòria

A través de cartes del dramaturg Ignasi Iglésies a Pous i Pagès se sap que aquest assistia a la tertúlia de «L'Avenç», on deuria trobar Pompeu Fabra. Recordem que dues de les primeres obres de Pous foren publicades per l'editorial de «L'Avenç», tot i que l'escriptor no va col·laborar mai en la revista. Ara bé, no hi ha dubte que Josep Pous i Pagès i Pompeu Fabra es van conèixer més a partir de 1904, quan tots dos figuren com a redactors del setmanari «El Poble Català». Així ho precisa Maria Àngels Bosch en la seva recent i important monografia *J. Pous i Pagès, vida i obra* (Institut d'Estudis Empordanesos, 1997). Pel mateix llibre tenim la impressió que els tractes entre l'escriptor i el filòleg després van ésser molt escadussers o molt circumstancials. Seguien camins diferents i no oblidem que Pous, tot i que va acceptar la disciplina de les normes noucentistes, era d'origen modernista.

Va ésser durant la guerra civil quan l'escriptor i el filòleg van reprendre el contacte i van nuar una amistat que perduraria i s'intensificaria durant l'exili. Com és prou sabut, bona part dels intel·lectuals catalans, sobretot a partir de 1937, van fer pinya entorn de la Institució de les Lletres Catalanes, una entitat d'emergència que va tenir un paper rellevant, com es pot veure en l'obra de Maria Campillo *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)* (Barcelona 1994). Després la dissort de l'exili i la preocupació per la supervivència, lligada a una irreductible fe en Catalunya i a un desig de no perdre l'activitat intel·lectual, van fer estrènyer la relació entre Pous i Fabra. El filòleg residí a Perpinyà, París, a la Residència d'intel·lectuals catalans de Montpeller, creada per la Fundació Ramon Llull, que dirigia Antoni Maria Sbert i que era una institució de la Generalitat de Catalunya, i finalment a Prada. I Pous i Pagès va viure fonamentalment a Avinyó, París i Olliergues. El fet que no es trobaven pràcticament mai ha donat com a

fruit feliç aquest epistolari. Els recursos eren escassos i els refugiats vivien una doble inestabilitat: psicològica, a causa del sentiment de l'exili, i d'angoixa per l'ocupació de França pels alemanys, encara que la zona del govern de Vichy va trigar uns anys a ésser ocupada del tot. Aquesta inestabilitat i la situació de provisionalitat creaven problemes entre els mateixos intel·lectuals o entre el Patronat i la direcció de la Residència d'intel·lectuals. Gran part de les dinou cartes i dues postals que transcrivim reflecteixen les preocupacions i els conflictes de la Residència. Els subsidis trigaven a arribar i, tot i que eren molt modestos, el retard creava inquietud.

Les cartes reflecteixen també interessos intel·lectuals i revelen que Fabra continuava treballant amb una certa intensitat i preparava llibres. Una de les darreres lletres és especialment important, perquè Mestre Fabra hi fa una síntesi magnífica de la diferència conflictiva i de la utilització del *per* i del *per a*.

Malgrat les excel·lents aportacions de les dues biografies d'Artur Bladé i Desumvila, els deu anys que Fabra va viure a l'exili han estat molt fragmentàriament estudiats i hi ha alguns períodes que són gairebé una nebulosa. Cal aclarir que el mateix exili català, tot i que compta en els darrers vint anys amb unes quantes biografies i memòries,* encara té moltes llacunes historiogràfiques.

Publicant aquestes cartes volem contribuir a l'epistolari de Pompeu Fabra, que en part han donat a conèixer els reculls de Francesc de B. Moll (1969), Xavier Lamuela i Josep Murgades (1977 i 1984), Albert Manent (1990) i Carles Riera i Fonts i Joan Vallès i Xirau (1991).

Les cartes, escrites totes a mà, es conserven ara a l'Arxiu Nacional de Catalunya, gràcies a la donació que n'ha fet el Dr. Joaquim Montoriol, nét de Josep Pous i Pagès. Els criteris de transcripció de les cartes corresponen, en general, a la literalitat del text, per bé que en casos comptats hàgim hagut d'adobar o restablir la puntuació.

El nostre especial agraïment a la Dra. Maria Àngels Bosch i Castelló, que, d'acord amb la família, ens va facilitar fotocòpia de les cartes de Pompeu Fabra i ens ha aclarit alguns dubtes de context. També volem donar les gràcies a alguns dels qui van viure amb Fabra a Montpeller, com Heribert Barrera, Felip Calvet i Teresa Rovira, els quals ens han facilitat informacions precises per enriquir les notes sobre alguns personatges pràcticament oblidats. Volem agrair, també, les dades que hem rebut sobre personatges occitanistes a través d'Enric Garriga Trullols (secretari general del Cercle d'Agermanament Occitano-Català) i d'Higini Prades. Igualment regreïem al Dr. Joan Solà per les precisions que ens ha donat sobre l'obra de Pompeu Fabra i al Dr. Josep Murgades per les seves encertades observacions.

A. i J. MANENT
Barcelona, gener de 1998

* La bibliografia de l'exili és més aviat dispersa i en general poc sistemàtica. Provisòriament considerem que cal esmentar, entre altres, les següents obres: Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Els darrers dies de la Catalunya republicana* (Buenos Aires 1940); A. BLADÉ i DESUMVILA, *L'exiliada (Diari de l'exili, 1939-1940)* (Barcelona 1976); Albert MANENT, *La literatura catalana a l'exili* (Barcelona

Illa, 23 de juny de 1939

S. J. Pous i Pagès

Estimat amic,

La setmana entrant, des de dilluns, seré a París, on penso passar quatre o cinc dies. Ens hem de veure i parlar llargament. Vejam si per fi entre tots podem endegar les coses, que per ara no van pas com fóra de desitjar.

Bé: ja en parlarem!

Senyaleu-me dia i hora. Podeu adreçar-vos a les oficines del carrer de Miromesmil.

Us saluda afectuosament

vostre
Pompeu Fabra

Montpeller, 2 de març de 1940

Estimat amic Pous,

Com me va plaure de rebre lletra vostra! Quan éreu a París, jo encara era a Illa; a penes arribo a París, vós us n'aneu a l'Auvergne; i quan vós torneu a París, jo ja me n'havia hagut de tornar a Illa. Ben diferent d'aquell temps que ens trobàvem gairebé cada dia, sia a la Institució,¹ sia a la Conselleria.² Enyoro, no cal dir-ho, les nostres enraonies i, pel que em dieu, veig que, si podfem fer petar la xerrada com llavors, coincidiríem en tantes coses! «Políticament estic molt empipat» m'escriuiu. Jo també. D'acord amb tot el que dieu per a justificar el vostre «estic molt empipat». Ací, a la perifèria, l'espectacle de tot el que passa fa molta pena. Vinga parlar de front nacional, i hi ha quatre o cinc fraccions que cadascuna es pensa ésser el nucli entorn del qual s'ha de fer la unitat nacional. Ara acabo de rebre una crida de la Unió Catalanista³ a totes les organitzacions i partits catalans. La conei-

1976); Miquel FERRER, *La Generalitat de Catalunya a l'exili* (Barcelona 1977); Carles PI SUNYER, *Memòries de l'exili: El Consell Nacional de Catalunya 1940-1945* (Barcelona 1978) i *Memòries de l'exili: El govern de la Generalitat. París 1945-1948* (Barcelona 1979); Joan SAURET, *L'exili polític català* (Barcelona 1979); Felip CALVET i COSTA i Josep Maria ROIG i ROSICH, *Josep Irla, president de la Generalitat de Catalunya a l'exili* (Barcelona 1981); Daniel DÍAZ ESCULIES, *El catalanisme polític a l'exili (1939-1959)* (Barcelona 1991); A. BLADÉ i DESUMVILA, *De l'exili a Mèxic* (Barcelona 1993); DIVERSOS AUTORS, *Quaranta anys d'exili (1939-1975). Memòria i història* (Barcelona 1993); Vicenç RIERA LLORCA, *Els exiliats catalans a Mèxic* (Barcelona 1994); Víctor TORRES, *Memòries polítiques i familiars* (Lleida 1994); i Ferran SOLDEVILA *Dieteris de l'exili i del retorn* (València 1995).

1. Es refereix a la Institució de les Lletres Catalanes, presidida per Josep Pous i Pagès. Per a la seva història vegeu Maria CAMPILLO, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)* (Barcelona 1994).

2. Es refereix a la Conselleria de Cultura de la Generalitat, el conseller de la qual era Carles Pi Sunyer.

3. Pous i Fabra es refereixen a les picabaralles entre els partits catalans a l'exili. Cal puntua-

xeu? És curiosa: volen fer una junta cridant-hi gent de cadascun d'aquests partits o organitzacions, i per endavant, abans d'escollar llurs representants, declaren que les gestions que realitza en Casanovas⁴ són l'únic camí de salvació catalana. Mireu, Pous, cada dia em refermo en la idea que els homes que tenim la missió de fer una tasca cultural, almenys en els inicis de la formació d'un grup o consell pro unitat nacional, no devem intervenir-hi. Mentre hi hagi tants grups en competència, convé que les activitats culturals apareguin deslligades de tota actuació política, i feu-me conèixer el que en penseu, de tot això.

He rebut els dos primers números de la «Revista de Catalunya».⁵ Hi ha treballs bons, alguns d'excel·lents; n'hi ha alguns de ben mediocres. I l'Sbert⁶ m'escriu que en rebreu molts d'impúblicables. Això us portaria, sembla, a no ésser tan exigents. Bé; però aneu amb molt de compte a no afluixar massa!

D'acord —ja us ho deu haver dit l'Sbert— amb tot el que em dèieu a propòsit de l'article d'en Miracle.⁷ Ja vaig indicar al mateix Miracle la conveniència de no publicar-lo a la «Revista». D'acord, encara, amb vós que en el cas de publicar-lo al «Poble Català»,⁸ calia esmotxar-lo molt. Però el «Poble Català» ha estat suspès. Podria, però, voler-se publicar en algun altre periòdic: vigileu, llavors, que no hi vagin certes anècdotes. Ara en Miracle m'ha enviat un altre article: la segona part està bé; en la primera, anecdòtica, deforma excessivament els fets, i caldria refer-la.⁹

M'escriu en Lluís Capdevila¹⁰ indignat perquè no rep la «Revista». (Jo no dec ésser —diu— ni català ni escriptor!) Em sembla que la hi hauríeu d'enviar. Viu a Aux-les-Thermes (Ariège).

Us abraça cordialment

P. Fabra

litzar que la Unió Catalanista, fundada el 1891, ja abans de la guerra civil era una pura supervivència d'aquella entitat patriòtica que havia tingut tant de relleu en el canvi de segle.

4. Es refereix a Joan Casanovas i Maristany (1890 - 1942), president del Parlament de Catalunya i conseller en cap del govern de la Generalitat durant la guerra civil. Pel novembre de 1936 va haver d'exiliar-se perquè defensava que el govern català s'enfrontés obertament i, si calia, violentament, amb la FAI, cosa que va fer perillar la seva vida. Vegeu Joan CASANOVAS I CUBERTA, *Joan Casanovas i Maristany, president del Parlament de Catalunya* (Barcelona 1996).

5. Els intel·lectuals exiliats, a través de la Fundació Ramon Llull que la patrocinava, reprengueren l'edició d'aquesta prestigiosa publicació a París el desembre del 1939. I fins a l'abril del 1940, en què hagué de plegar per l'entrada dels alemanys, se'n publicaren cinc números. Pous n'era un dels factòtums.

6. Antoni Maria Sbert i Massanet (1901 - 1980) fou diputat a Corts per Esquerra Republicana, conseller de Cultura i de Governació durant la guerra civil. El 1939 creà a França la Fundació Ramon Llull, la qual, a més de reprendre la «Revista de Catalunya», ajudà molt els catalans exiliats. Fugint dels nazis, Sbert s'exilià a Mèxic, on morí.

7. Josep Miracle i Montserrat (Barcelona 1904) és historiador de la literatura, biògraf, novel·lista, gramàtic i autor teatral. De formació autodidacta, fou deixeble de Pompeu Fabra i és autor de la millor biografia del Mestre, publicada el 1968.

8. «El Poble Català», revista mensual publicada a París pels intel·lectuals exiliats des de l'octubre del 1939 fins que entraren els alemanys. Fou dirigida per Jaume Miravittles i en sortiren setze números.

9. No hem localitzat aquest article a les revistes d'exili que sortien a l'època.

10. Lluís Capdevila i Vilallonga (1895 - 1980), autor teatral, novel·lista i periodista. A l'exili exercí de professor de llengua i literatura castellanques a la universitat de Poitiers.

Montpeller, 11 de juliol de 1940

Estimat amic Pous,

Per fi! Quina ànsia he passat per vós tots aquests dies! No puc pas dir-vos l'emoció que m'ha causat la rebuda de la vostra lletra! Ja veieu, Pous, com ha[n] anat les coses...

Heus-ací el que sabem dels qui eren a París quan la desfeta:¹¹

En Nicolau¹² estigué uns dies a Bordeus, ara és a Vichy. L'Sbert i en Berthaud¹³ són a Clermont-Ferrand. En Riba¹⁴ és encara a Bordeus i pensa venir a Montpeller tot seguit que pugui. D'en Santaló,¹⁵ sabem que ha estat a Bordeus, que ha passat, després, per Toulouse, i ara sembla que és a Co[tr]lliure. D'en Tarradelles¹⁶ i d'en Gassol,¹⁷ diuen que són a Sant Rafael.¹⁸ D'en Companys¹⁹ i d'en Tauler,²⁰ no se'n sap res.

L'adreça de l'Alcàntara²¹ és:

M. Manuel Alcàntara
5 rue Monjardin (Garage)
Nîmes (Gard)

La de l'Sbert:

M. Pierre-Louis Berthaud
Poste-restante
Clermont-Ferrand

11. Els nazis, un cop van haver desfet literalment les línies de l'exèrcit francès, van entrar a París el 14 de juny de 1940 i s'inicià la terrible ocupació.

12. Lluís Nicolau d'Olwer (1888 - 1961), historiador de la literatura, humanista i polític. Fou ministre del primer govern de la República. El 1944 fou detingut per la Gestapo i empresonat a París. Després s'exilià a Amèrica. Cal destacar el seu llibre *Caliu. Records de mestres i amics* (Mèxic 1958), on dedica un retrat a Fabra.

13. Pèire-Lofs Berthaud [Pierre-Louis] (1899 - 1956), escriptor occità i catalanòfil que ajudà molt els exiliats catalans. Es relacionà amb Pompeu Fabra i fou administrador de la Fundació Ramon Llull.

14. Carles Riba i Bracons (1893 - 1959), poeta, humanista, traductor i professor. Exiliat el 1939, visqué a l'exili (Bordeus i Montpeller) fins que retornà a Catalunya el 1943.

15. Miquel Santaló i Parvorell (1888 - 1962), alcalde de Girona per Esquerra Republicana, diputat a Corts, ministre de Comunicacions i conseller primer de la Generalitat. S'exilià a Mèxic el 1939.

16. Josep Tarradellas i Joan (1899 - 1988), conseller de diversos governs de la Generalitat, fou també conseller en cap, mantingué durant molts anys la presidència de la Generalitat a l'exili.

17. Ventura Gassol i Rovira (1893 - 1980), poeta i polític. Braç dret del president Macià, destacà per la seva actuació com a conseller de Cultura de la Generalitat. Amenajat de mort per la FAI, l'octubre de 1936 s'exilià a París i més tard visqué a la finca «Les Sablons» a la Turena. Retornà a Catalunya en restablir-se la democràcia.

18. Població que pertanyia al departament francès del Vard.

19. Lluís Companys i Jover (1883 - 1940), president del Parlament de Catalunya i president de la Generalitat. Lliurat al règim franquista pels alemanys, fou afusellat l'octubre del 1940.

20. Joan Tauler i Palomares (1879 - 1959), polític i periodista. Redactor de «La Publicitat», cap de la majoria d'ERC al Parlament el 1932, secretari particular del president Companys, s'exilià a París i tornà a Barcelona el 1952.

21. Manuel Alcàntara i Gusart (1892 - 1981), periodista i promotor cultural. Membre de la Unió Catalanista, s'exilià el 1939 i fou el principal organitzador de la Residència d'intel·lectuals

Adéu, estimat amic, i que ben aviat pugueu treure els de la Residència ²² de la situació anguniosa en què es troben!

Vostre

P. Fabra

Montpeller, 13 de juliol de 1940

Estimat Pous

Heus-ací unes quantes adreces que us poden interessar:

- C. Riba* Aux bons soins de *M. Climent* ²³
23, rue Ducan, Bordeaux
Serra H.[ünter]²⁴30 Pont Saint Étienne, Toulouse
L. Nic.[olau] Poste-restante, Vichy
Tassis²⁵ [*sic*].....99 rue de Rome, Paris (17e)
M. Alcàntara 5 rue Monjardin, Nîmes
Santaló és a Bésiers, però no en sé encara l'adreça.
J. Garcia Casteller²⁶.....Hôtel du Midi, Perpignan
(per a l'*Escofet*,²⁷ que és a Perpinyà)

Desitjant que estigueu completament refet de les trifulgues passades, us abraça cordialment

P.F.

catalans a Montpeller (1939-1941). Després marxà a Mèxic, on fou el principal coordinador dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili.

22. Es refereix a la Residència per a Intel·lectuals Catalans que va funcionar a Montpeller de 1939 a 1941, tutelada pel president del Comitè d'Aide aux Intellectuels Catalans, el rossellonès Joan Amade. En fou principal promotor i director Manuel Alcàntara i Gusart. La Residència fou subvencionada per la Fundació Ramon Llull, ja esmentada. Per a una àmplia crònica de la Residència vegeu A. BLADÉ I DESUMVILA, *L'exiliada (Dietari de l'exili, 1939-1940)* (Barcelona 1976).

23. Joan Climent, antic cònsol de la República a Bordeus. Molt amic i contemporani de Carles Riba.

24. Jaume Serra i Hünter (1878 - 1943), catedràtic de filosofia, rector de la Universitat de Barcelona i diputat al Parlament per Esquerra Republicana. S'exilià el 1939 a França i morí a Mèxic.

25. Rafael Tasis i Marca (1906 - 1966), novel·lista, crític literari i periodista. S'exilià a França el 1939 i visqué a París fins el 1948. Fou un dels intel·lectuals més actius d'aquesta primera etapa de l'exili. Vegeu les biografies de Miquel ARIMANY, *Símbol vivent* (Barcelona 1967) i J.M. POBLET, *Rafael Tasis, conducta i exemple* (Barcelona 1967).

26. Joan Garcia i Castellet, nat a la primeria de segle i militant d'Esquerra Republicana, el 1939 s'exilià a Perpinyà, on fou un activíssim polític de l'exili. Retornà a Barcelona el 1977 amb la transició i es dedicà plenament a ajudar a reconstruir Esquerra Republicana. Morí a Barcelona els anys vuitanta.

27. Frederic Escofet i Alsina (1898 - 1987), comandant de l'exèrcit i cap dels Mossos d'Esquadra, condemnat a mort pels fets del 6 d'octubre del 1934. Durant la revolta militar del 1936

Montpeller, 9 d'agost de 1940

Estimat amic Pous

Jo crec que es poden adobassar les coses enutjoses que passen a la Residència sense necessitat, ara com ara, de declarar en suspens el Patronat. Més endavant, si es pot tornar a la normalitat, ja serà una altra cosa; en les circumstàncies actuals, crec que és millor anar tirant com es pugui. (El nostre mal no vol soroll, i si intentéssim adobar això, n'hi hauria!) El Patronat sembla disposat a atendre totes les indicacions que jo pugui fer-li (m'ho ha assegurat en distintes ocasions un dels seus membres); en Duran,²⁹ per altra banda, està en comunicació constant amb mi i disposat a sotmetre'm qualsevol decisió que cregui convenient de prendre: tot em fa esperar que la seva delegació serà perfectament compatible amb l'existència del Patronat. La qüestió urgent és millorar les relacions entre el Patronat i l'Administració.³⁰ Convindrà que, durant les absències de l'Alcàntara, hi hagués una persona (*una sola* persona) formalment designada per a substituir-lo, la qual atengués, com ha de fer un administrador (i suposo que deu fer l'Alcàntara), les disposicions del Patronat, que seran les d'en Duran, és a dir, les nostres, i que, naturalment, no prenguéssin en cap ocasió iniciatives que no fossin de la seva incumbència. Tocant a la re[s]cissió dels contractes de lloguer, em sembla bé d'intentar el sistema de pròrroques mensuals. La pena és que l'Alcàntara n'ha rescindit ja un bon nombre. Escriviu-li: ell és el qui millor sabrà el que encara s'estigui a temps a fer.

Esperant millors dies, us saluda afectuosament

Pompeu Fabra

tingué un paper decisiu, al costat del conseller Josep Maria Espanya, en l'esclafament dels revoltats. Amenaçat per la FAI, s'hagué d'exiliar l'agost del 1936 i després visqué a Brussel·les, on escriví els dos volums de memòries *Al servei de Catalunya i de la República* (París 1973). Durant la transició democràtica tornà a Catalunya.

28. Pau Romeva i Ferrer (1892 - 1968), pedagog i polític. Fou l'únic diputat al Parlament català d'Unió Democràtica de Catalunya. Col·laborà intensament al diari catòlic «El Matí». S'exilià a França del 1939 al 1942.

29. Ot Duran d'Ocon (1896 - 1980), advocat i procurador general de Catalunya durant la República. Tenia un paper destacat dins el Patronat de la Residència dels intel·lectuals catalans a Montpeller.

30. La Fundació Ramon Llull va ser fundada a París vers l'abril de 1939 sota el patrocini de la Generalitat de Catalunya. El delegat general i home fort de la Fundació va ésser Antoni Maria Sbert. Per tal d'evitar problemes amb les autoritats franceses, i com que a França hi havia simpatitzants dels exiliats catalans, es va crear una *Société des Amies* de la Fundació.

La Fundació Ramon Llull ajudava, sobretot, polítics i intel·lectuals i també internats en camps de concentració. Va crear dues residències d'intel·lectuals: una a Montpeller i una altra, de menys important, a Tolosa de Llenguadoc. Va patrocinar la represa de la «Revista de Catalunya» a l'exili (París 1939-1940) i tenia molts projectes que l'ocupació de França per part dels alemanys va

Montpeller, 15 d'agost de 1940

Estimat Pous,

En Casanelles³¹ durant la seva estada a Montpeller, venint de Vichy, em va fer uns encàrrecs: l'un d'ells era (em va dir) per a un tal Sunyer i un altre per a un tal Casanovas. ¿Quin Sunyer i quin Casanovas? No ho sabia. Suposo que aquest Sunyer³² és el pintor i aquest Casanovas³³ l'escultor. Però és el cas que no sé les adreces ni de l'un ni de l'altre. ¿Les sabeu vós?

En aquest precís moment rebo la vostra lletra del 12. M'ha tret un pes de sobre: estàvem abocats a una veritable catàstrofe... Bé, la solució Colomer:³⁴ qualsevol canvi, en les circumstàncies actuals, produiria enrenous enutjosos i perjudicials per a la Residència. He aconseguit fàcilment que tots —patronat, administració, delegat— em considerin com una mena d'àrbitre en totes les qüestions en què podrien produir-se discrepàncies; i el fet de comunicar-se entre ells directament i amb mi ha fet que no en sorgís cap de nova: la qüestió és anar tirant tot el temps que durin les presents circumstàncies.

Cregueu que estic molt anguniós per en Nic.³⁵ Qualsevol novetat, notifiqueu-me-la tot seguit.

Una abraçada cordial del vostre amic

P. Fabra

avortar. La Fundació controlava els diners de la Residència d'intel·lectuals de Montpeller i repartia els subsidis. Per això va posar en el Patronat persones de poc relleu, llevat de Pere Lloret, per poder-ho controlar. Manuel Alcàntara i Gusart duia l'administració amb gran competència. Com veiem, Pompeu Fabra, que va ésser president de la Fundació (vegeu A. BLADÉ I DESUMVILA, *Pompeu Fabra. Biografia essencial*, Barcelona 1969, p. 102), feia d'enllaç i de moderador entre el Patronat i l'administració de la Residència.

Sobre la Fundació Ramon Llull vegeu la memòria publicada per Antoni M. SBERT a cada número de la «Revista de Catalunya» de París des del desembre de 1939 a l'abril de 1940. I també en el número de gener-febrer-març de 1943, publicat a Mèxic. Consulteu també el llibre de Miquel FERRER, *La Generalitat de Catalunya a l'exili* (Barcelona 1977, ps. 35 a 43). Els arxius de la F. R. Ll., incautats pels nazis, van fer cap a l'ambaixada espanyola a París. Després s'ha intentat seguir-ne el rastre, però fins ara sense èxit.

31. Joan Casanelles i Ibars (1904 - 1986), banquer i diputat d'Esquerra Republicana al Parlament català i espanyol. El 1936 fou capturat pels franquistes a Saragossa i, en perill d'ésser afusellat, després fou intercanviat pel règim de Franco per Josep Maria Milà i Camps.

32. Joaquim Sunyer i de Miró (1874 - 1956) és considerat un dels mestres de la pintura del Noucentisme a Catalunya.

33. Enric Casanovas i Roy (1882 - 1948), escultor, influït per Rodin, fou un dels alts representants de l'art català contemporani. S'exilià a França el 1939 i tornà el 1942.

34. Colomer era un bon auxiliar de Manuel Alcàntara. Fill d'Arenys de Munt, tornà a Catalunya vers 1949 i es dedicà a un negoci de catifes.

35. Nom familiar amb què era conegut Lluís Nicolau d'Olwer.

Montpeller, 21 d'agost de 1940

Estimat amic Pous,

En Soldevila³⁶ em va donar les adreces d'en Casanoves i d'en Sunyer, als quals he tramès, així com a en Soldevila, els subsidis corresponents a dos mesos. L'adreça d'en Soldevila és: Av. de Septembre, Villa Rose-Marie, Banyuls s/Mer (Pys. Or.).

La vostra interpretació tocant l'encàrrec fet a Mme. Berthaud és exacta. S'han rebut ja els 20.000 frs. i han estat repartits. Resten així pagats tots els endarreriments de juny i juliol.³⁷ Posteriorment s'ha rebut, tramesa per l'Escofet, una quantitat amb la *quarta* part de la qual es podrà pagar als diputats la mesada d'agost, i la resta es destinaria a la Residència. Per ara, doncs, no us cal trametre cap més quantitat.

D'acord amb vós tocant la nostra possible anada a Amèrica... però potser no ens queda altre remei que anar-hi (si ens deixen!). Si tots els del R. Ll.³⁸ poguéssim, però, viure-hi plegats, en una mateixa població, potser seria l'única manera de poder continuar la nostra tasca, que tants d'entrebancs ha trobat a França i que hi ha esdevingut, ara, del tot irrealitzable.

I d'en Nic?³⁹ Doneu-me'n totes les noves que n'aneu sabent!

Una abraçada del vostre amic

P. Fabra

Montpeller, 27 d'agost de 1940

Estimat amic Pous,

fa dies que vaig rebre un mandat de 6.000 francs expedit a Tolosa. He esperat tots aquests dies rebre una lletra en què se'm digués per a qui són aquests francs: no n'he rebut cap, i com que en el cupó reservat a la correspondència hi havia aquests mots: «*Avec les amitiés de M. Pous et Pagés*», suposo que sou vós qui me'ls fa trametre, i per això us escric ara demanant-vos la seva destinació. ¿No són pas per als estudiants? Per cert que amb aquest mandat m'ha passat una cosa que deploro. Del dors del cupó no em vaig fixar sinó en el segell que deia Toulouse i la data: segur que era una tramesa vostra o de l'Sbert, no em vaig fixar en el nom de

36. Ferran Soldevila i Zubiburu (1894 - 1971), historiador, assagista i poeta. S'exilià el 1939 i tornà el 1943.

37. Una vegada més es palesa la greu preocupació econòmica que sentien Fabra i els altres exiliats.

38. Fundació Ramon Llull.

39. Vegeu la nota 34.

l'expedidor ni que hi havia posat la seva adreça. Avui, en tenir de nou a les meves mans el cupó per a veure'n la data i comunicar-vos-la (17-VIII-40), m'adono que l'expedidor és una dama, que suposo que és Mme. Berthaud i que aquesta dama em dona la seva adreça, i jo, sense acusar-li rebut ni agrair-la! En veritat, no em veig amb cor d'escriure-li, ara, passats ja tants dies. Mireu (si en teniu l'avinentsa) d'explicar a l'amic B.[erthaud] el que ha passat, demanant-li de part meua que m'excusi prop de la seva muller. Jo no goso.

Avui, a la Residència, han passat coses molt desagradables i que si es repeteixen podrien portar-nos a una catàstrofe. Crec que, tot seguit que es normalitzin (encara que no sigui sinó per un cert temps) les coses, ço és la tramesa dels subsidis, caldrà introduir canvis radicals en el règim de la Residència. En les circumstàncies en què ens trobàvem tot el juliol i fins a mitjan agost, això hauria estat inoportú, i per això us vaig aconsellar de no remoure res. Ara i tot seguit que millorin les circumstàncies, cal pensar a donar una nova estructuració a la R.[esidència], que fet i fet potser haurà d'ésser la mateixa que tenia abans de la instauració del patronat.

Us anuncio una carta de l'Aguirre⁴⁰ en què us exposarà una sèrie de queixes tocant la situació dels periodistes a la Residència. M'ha demanat si em semblava bé que us escrivís aquesta carta, i, naturalment, li he dit que sí i li he assegurat que vós no teníeu cap animadversió contra els periodistes (com sembla que la tenen certs polítics, a jutjar pel que m'ha dit l'Aguirre).

I en Nic? I els altres? Van endavant les gestions prop del govern francès?⁴¹ Una lletra vostra sempre és la ben rebuda!

Us abraça cordialment

vostre

P. Fabra

Montpeller, 29 d'agost de 1940

Estimat amic Pous,

Ja us vaig dir quan em vàreu demanar si creia compatible la delegació d'en D. d'O.⁴² amb el patronat i us he repetit en la meua lletra d'abans-d'ahir que no creia oportú remoure res mentre no es pugui assegurar, encara que no sigui sinó per un cert temps, la tramesa regular dels subsidis. Ara us dic que, si s'acordava anar a la supressió o suspensió del patronat, encara s'hauria d'esperar per a prendre aquesta mesura, que no pogués semblar que fos una sanció contra el patronat, ja que els

40. Francesc Aguirre, periodista empordanès. Fou sotsdirector d'«El Día Gráfico». Era afiliat a Acción Republicana de Manuel Azaña i signava amb el pseudònim «Fuc». Morí a Mèxic.

41. Potser es refereix als catalans exiliats i detinguts a França perquè no tenien permís de residència.

42. Ot Duran d'Ocon. Vegeu la nota 28.

autors dels fets deplorables⁴³ que s'han produït darrerament s'atribuirien la glòria d'haver ells ensorrat el patronat. En Pons,⁴⁴ que és el representant de l'Esquerra⁴⁵ dins el patronat, ha demanat als elements directius d'aquesta que apliquin una sanció a un tal Serra,⁴⁶ afiliat a aquest partit (l'individu que ha arribat a anar a pinyes amb un altre patró) i ha anunciat que dimitiria el seu càrrec si el partit no li donava satisfacció. Compreneu que en el moment actual fóra contraproduent que de dalt vingués la suspensió del Patronat: seria pres com una aprovació dels mitjans emprats pels Serra i C^a. Jo continuo creient que s'hauria de tornar al règim primitiu, amb un administrador a Montpeller, i, fora de Montpeller, ben lluny de Montpeller, els qui fessin la funció que avui està encomanada al patronat, encara que no fos sinó per a condemnar uns senyors a les impertinències, insults i àdhuc cops dels malcontents. Si es té en compte com és d'ingrata la tasca del patronat, es comprèn que a la majoria dels patrons (dos d'ells ja han anunciat la seva dimissió) no els desplauria que els rellevessin dels seus càrrecs. Potser el moment de fer-ho serà quan es posin en execució els acords del conveni que, segons els nostres informes, ja ha estat aprovat pel govern francès. Sobre la conveniència de la supressió del patronat, jo consultaria en Lloret,⁴⁷ que està molt més ben informat que no pas jo de les vicissituds per què ha passat la Residència des del seu començament.

Us abraça cordialment

vostre

P. Fabra

Montpeller, 5 de setembre de 1940

Estimat amic Pous

En una assentada que he tingut amb en Rovira⁴⁸ i en Lloret, he vist que aquests dos companys són del meu parer, que ja coneixeu (Vegeu la lletra que, per encàr-

43. Aquests «fets deplorables», que van ser picabaralles entre Patronat i administració, formen part de l'ambient inestable dels exiliats i de qüestions personals i de diferències polítiques.

44. Potser es deu tractar d'un membre d'Esquerra Republicana que a l'exili passà a l'Aliança Nacional, pro comunista.

45. Esquerra Republicana de Catalunya a l'exili. Aquesta carta fa una referència al paper dels partits polítics catalans dins el Patronat de la Residència, qüestió difícil d'estudiar però que deuria produir algunes de les tensions de què parla aquesta correspondència.

46. Tot i que hi havia molts Serres, segons Felip Calvet es podria tractar d'un que era policia o d'un altre, que podria ser el mateix que Artur BLADÉ, en *L'exiliada* (vegeu la nota 21), explica que era a Montpeller i es va casar amb Reis Beltral.

47. Pere Lloret i Ordeig (1877 - 1967), polític i advocat. Membre d'Acció Catalana, fou alcalde de Tarragona i donà un gran impuls a la reconstrucció del monestir de Santes Creus. S'exilià a França de 1939 a 1945.

48. Antoni Rovira i Virgili (1882 - 1949), historiador, periodista i polític. S'exilià a França el 1939 i publicà *Els darrers dies de la Catalunya republicana* (Buenos Aires, 1940).

rec meu i d'en Rovira, us ha escrit en Lloret, que coneix millor que ningú els fets ocorreguts a la Residència des de la seva fundació): si la Residència hagués de continuar existint per un temps més o menys llarg dins, altre cop, un règim de normalitat, caldria introduir-hi modificacions radicals; però mentre durin les circumstàncies actuals (situació-pont fins que funcioni l'organisme jare-mexicà)⁴⁹ no és convenient fer altre que anar capejant les dificultats sense prendre mesures radicals que, *avui* (així ho creiem jo, en Rovira, en Lloret i en Duran), empitjorarien les coses.

Té raó en Rovira que, mentre els membres del Consell⁵⁰ estiguem dispersats, aquest és com si fos inexistent (recordeu que en R.[ovira] i jo ni tan sols hem donat la nostra acceptació definitiva!); però en les actuals circumstàncies, no veig la necessitat ni la conveniència que funcioni. Avui la qüestió urgent és l'execució dels acords del conveni franco-mexicà,⁵¹ i això ha d'estar en mans dels organismes que a hores d'ara, suposo, ja es deuen haver constituït.

Cordialment vostre

P. Fabra

Montpeller, 14 d'octubre de 1940

Estimat amic Pous,

Molt agraïts, jo i en Rovira, del vostre oferiment. L'un i l'altre tenim encara per anar tirant algun temps i, si el retorn a la normalitat econòmica no es fa esperar massa (ací diuen que això serà el dia 17!), podem esperar-lo sense necessitat d'esgotar ara la nostra reserva.

Ací, com sabeu, a tots els qui demanen ingressar a la R.[esidència] o rebre'n un auxili, se'ls diu que ho demanin per escrit per mitjà d'una instància convenientment avalada, la qual l'administrador s'encarrega d'eleva a la «Superioritat», que és qui ha de resoldre; això fa que deueu ja haver rebut i continuareu rebent moltes sol·licituds, i és clar que necessitareu sovint que se us donin informacions complementàries: ningú, com l'Alcàntara, no pot fer-ho. No us he de dir, perquè coneixeu prou la situació de la R.[esidència], que, per residents i auxiliats, <i> el qui millor pot informar-vos, a cada moment, de les disponibilitats de la R.[esidència] és també l'Alcàntara.

Em parleu dels projectes d'embarcament. Déu meu, figureu-vos ací, amb les

49. Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles que va muntar l'ex-ministre socialista Indalecio Prieto per ajudar els exiliats espanyols.

50. El 1944, Josep Irla, president de la Generalitat a l'exili, constituï un consell assessor amb personalitats com Claudi Ametlla, Martí Barrera, Ferran Cuito, Pompeu Fabra, Francesc de P. Jené, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon Nogués, Carles Pi i Sunyer, Josep Pous i Pagès, Antoni Rovira i Virgili, Joan Sauret, Felip de Solà i Cañizares i Humbert Torres. Vegeu Felip CALVET I COSTA i J.M. ROIG I ROSSICH, *Josep Irla. President de la Generalitat de Catalunya a l'exili* (Barcelona 1981).

51. L'acord entre els dos governs va permetre que sortissin cap a Mèxic diversos vaixells amb refugiants catalans i espanyols.

ganes que la majoria dels refugiats tenen d'embarcar, com s'exageren les noves més o menys optimistes que ens porten la gent que van i vénen o ens arriben per cartes de persones que ho saben tot de bona tinta! A darrers d'agost alguns ja donaven com a segur que els embarcaments començarien a mitjan setembre, que estava ja en camí d'Europa una flota de vaixells mexicans! Després ve el desengany, i alguns cauen en un pessimisme que els porta a pensar que el millor que poden fer és tornar a Espanya... Sapigueu, amic Pous, que tant jo com en Rovira no solament no participem d'aquests optimismes i pessimismes (i això ja no caldria que us ho digué), sinó que no tenim cap pressa a allunyar-nos d'Europa. Veiem que segurament no ens queda altre remei que anar a Amèrica i estem disposats a anar-hi, però no som dels frenètics que voldrien agafar, tant si hi tenen dret com no, el primer vaixell que surti cap a Amèrica. Jo, posat a triar (i crec que el mateix faria en Rovira), triaria l'últim.

Una abraçada cordial del vostre amic

Pompeu Fabra

Montpeller, 31 d'octubre de 1940

Estimat amic Pous,

He rebut de l'Ambaixada de Mèxic una quantitat amb l'encàrrec de trametre-us-la. L'Alcàntara us l'enviarà avui per mandat postal.

En la vostra lletra del 22 a l'Alcàntara, li participàveu la dissolució del L. O.⁵² Podríeu aprofitar aquesta ocasió per a dissoldre el patronat de la Residència (que, de fet, ja fa tres mesos que no funciona). Com sabeu, tres dels seus membres (Manuel Andreu,⁵³ Francesc Torrents⁵⁴ i Joan Pons)⁵⁵ tenen ja presentada la seva dimissió, i el mateix Pere Lloret, que és l'únic patró que no ha dimitit, està també d'acord que cal procedir a la dissolució del patronat. Convindria, però, comunicar-los-la oficialment, i crec que ara és l'ocasió que ho feu, ço és en el moment que es dissol el L.O. i el succeeix l'organisme (o el que sigui) que funciona a Vichy.⁵⁶ No cal dir que als patrons els plauria que, en comunicar-los la cessació dels seus càrrecs, se'ls diguéssin unes paraules amables, ja que alguns d'ells, malgrat que veuen

52. Inicials no identificades.

53. Manuel Andreu, regidor d'Acció Catalana de l'Ajuntament de Barcelona durant la República.

54. Francesc Torrents, probablement un Torrents esmentat per BLADÉ en *L'exiliada* i que va fer de barber *amateur* al Centre Cultural Català de Montpeller. La seva filla es casà amb Pere Puig, resistent a l'interior als anys quaranta i que féu d'enllaç entre el comitè clandestí Pous i Pagès i els dirigents de l'exili. Avui resideix a Bolívia.

55. Joan Pons, membre d'Esquerra Republicana de Barcelona, fou barber de Montpeller (BLADÉ s'hi refereix a *L'exiliada*). També col·laborà a l'Alianza Nacional a l'exili.

56. Es refereix a una oficina d'ajut als refugiats que dirigia a Vichy Antoni Maria Sbert.

amb gust que se'ls alliberi d'un càrrec que no els pot, ara, sinó donar disgustos, els mortificaria que certs individus que sempre els han estat hostils, poguessin creure que la dissolució del patronat és una sanció que se'ls imposa.

Una qüestió alarmant és la de les admissions. Àdhuc en el cas poc probable d'augmentar-se la consignació, no podria pas atendre's ni una desena part de les instàncies presentades, i cada dia se'n presenten de noves. Haureu vist que, entre les instàncies que us ha tramès l'Alcàntara, figura en lloc preferent la d'en Vicenç Borrell⁵⁷ (d'E.C.)⁵⁸ i crec que s'ho mereix. Però encara hi ha, entre els nous sol·licitants, una persona que aquesta sí que crec que no podem deixar d'atendre: en Josep Xirau,⁵⁹ que vós coneixeu prou. No està gaire bé amb l'Sbert pel fet que, dins el Patronat de la Universitat, havia fet una oposició aferrissada al nomenament de l'Sbert, que pretenia ésser nomenat professor d'un dels seminaris de la facultat de Dret; però em penso que aquest és prou *gentleman* per a oblidar els greuges rebuts, i confiant en això li escric demanant-li que no deixi de prestar suport a la sol·licitud d'en Xirau.

Us saluda cordialment

Pompeu Fabra

Montpeller, 15 de novembre de 1940

Estimat amic Pous,

Des que us vaig escriure la meva darrera lletra, han passat coses que us estalvien de fer el que us aconsellava que féssiu tocant a la nova organització de la Residència, ço és que dissolguéssiu oficialment el patronat. De totes maneres crec que no estaria de més que, arran de la dissolució del patronat, que podem, ara, donar com decretada per la Legó⁶⁰ de Mèxic, adreçéssiu unes paraules de regraciament a en Pere Lloret amb l'encàrrec que en fes part als altres ex-patrons. Espero que un dia d'aquests tornaran a passar per Montpeller en Tarradellas i l'Escofet i que podran donar a l'Alcàntara instruccions més precises sobre les possibilitats de noves admissions, la manera de tramitar les sol·licituds, etc. Cregueu que fa falta que es posi remei ben aviat a aquest estat d'interinitat que fa que es vagin acumulant les sol·licituds, la major part de les quals és de creure que no podran pas ésser ateses. Però és de dalt que s'ha de dir: no en rebeu més, o no se'n poden admetre sinó tantes!

És una pena que estiguem tan dispersats. Quina alegria vam tenir de veure'ns

57. Vicenç Borrell i Gambús, nat a Puigcerdà el 1913 i mort a Barcelona el 1971. Secretari general d'Estat Català a l'exili, càrrec que va tenir després en la clandestinitat a Catalunya.

58. Estat Català, partit que durant els primers anys d'exili va tenir força activitat.

59. Josep Xirau i Palau (1893 - 1982), catedràtic i diputat a les Corts espanyoles per la Unió Socialista de Catalunya. Era germà d'Antoni i de Joaquim.

60. Es refereix a la legació de Mèxic.

l'Sbert i jo! però, contents de poder passar unes hores junts, com vam sentir de no poder tenir al costat nostre, en aquells moments, a vós i el pobre Riba, retingut a Bordeus!

Una abraçada cordial

P. Fabra

Montpeller, 23 de juny de 1941

Estimat amic,

La darrera vegada que vaig veure en Rovira encara no havíem rebut el subsidi corresponent als mesos de març i abril, i el nostre amic no tenia aguant sinó per a quinze dies. Donada la seva situació anguniosa (la meva no ho era menys!), se li havia ocorregut escriure-us recordant-vos l'oferta que ens havíeu fet temps endarrera. No vaig creure que l'en devia dissuadir, i a això es deu la lletra que us va escriure aquell dia mateix i que devíeu rebre quan el subsidi ja ens havia arribat. Encara no he pogut tornar a veure'l, però suposo que demà, que penso anar a casa seva, el trobaré més calmat, però sempre, naturalment, amb aquella angúnia que dóna pensar que la cosa es pot repetir. Ja compreneu que, tement, com tem, que un dia ens puguem trobar en una situació igual o pitjor que aquesta en què ens hem trobat a mitjan juny, pensi en les reserves que puguin encara existir. Jo no sóc tan pessimista com ell, sobretot després d'haver parlat amb en J.T.,⁶¹ que va ésser ací vuit dies després que vós. Demà, si el veig, procuraré tranqui[l.]litzar-lo donant-li la seguretat que hi ha qui realment es preocupa de nosaltres per al cas en què sobrevingués un estroncament definitiu de l'ajut que fins ara hem rebut. Ja us comunicaré com he trobat el nostre amic.

I ara digueu-me: ¿Com és Olliergues?⁶² ¿Està relativament bé d'aliments? ¿Hi ha possibilitat de trobar-hi un allotjament? Us ho pregunto perquè em balla pel cap la idea de deixar Montpeller i anar-me'n a estar a un poble, si pot ésser, d'un altre departament!

Cordialment vostre

P. Fabra

61. Molt probablement Josep Tarradellas.

62. Poble del departament de Puy-de-Dôme, on en aquest període va viure Ferran Soldevila.

Montpeller, 16 de juliol de 1941

Estimat amic Pous,

Ja fa temps que em va venir la idea d'anar a estar-me en un poble, i és per això que vaig escriure a en Soldevila i més tard a vós per tal d'informar-me si era possible d'anar a Beaumes o a Olliergues; ara he demanat a un català que és a Estrechure,⁶³ una informació sobre les condicions de vida en aquest poble del Gard. Pertot es presenten les mateixes dificultats. Les dues més grosses són l'obtenció del permís de sojorn en el departament corresponent (Vaucluse, Puy-de-Dôme, Gard), i l'aprovisionament de combustible per a l'hivern. La segona es resoldria anant a un hotel o pensió. ¿És possible trobar-lo a Olliergues? i a quin preu? Quant al permís de sojorn ¿quines probabilitats hi ha d'obtenir-lo? Per a la Vaucluse, en Soldevila diu que no li sembla difícil d'obtenir-lo gràcies a l'ajut d'en Rouquette,⁶⁴ per al Gard, sembla que en Tomàs⁶⁵ podria fer-hi alguna cosa; però ¿i per al Puy-de-Dôme?

Vaig veure en Rovira i el vaig trobar més calmat. No sé ara com estarà davant la temença d'un nou llarg retard. Ara fa dies que no l'he vist. Penso, passada la calor canicular que ha fet aquestes darreres setmanes, anar a veure'l demà o demà-passat. Ja us faré saber com l'he trobat.

Esperant que em donareu la informació que us demano, us trameto records afectuosos per al vostre fill i una cordial abraçada per a vós

Pompeu Fabra

Per fi he rebut el prefaci de Mario Roques!⁶⁶

63. Poble del departament del Gard, on passava temporades el polític Emili Vigo, mort ben jove a l'exili.

64. Pèire Roqueta [Pierre Rouquette] (1898 - 1988), escriptor occità, nat a Marsella i membre de l'Institut d'Estudis Occitans. Era gran amic dels catalans i va tenir una extensa correspondència amb el Carles Riba de l'exili. Durant la dictadura de Primo de Rivera (1929) dirigí a Marsella la «Revue de la Catalogne», revista d'assaig sobre la cultura catalana (en sortiren cinc números) i que era pagada per Cambó. Advocat i magistrat, va escriure a «Oc», «Gai Sabers», etc. Com a poeta publicà *Secrèt del temps* (Tolosa, Messatges, 1951) i *De paraula e d'ïmage* (Toló, l'Astrado, 1969), entre altres.

S'explica que la Renaixença catalana el va menar a l'occitanisme. Va ajudar molt als exiliats catalans i Ferran SOLDEVILA en *Dietaris de l'exili i del retorn* (València 1995) diu que Roqueta «haurà estat per a nosaltres un veritable amic i un protector» (p. 221). Sobre Pèire Roqueta vegeu Lucien DURAND, *Prouvènço, Catalougno e pouësiò, obra e pensado de Pèire Rouquette* (ed. Prouvènço d'aro, 1991).

65. Probablement es refereix al periodista del món del teatre Joan Tomàs i Rosic (1892 - 1969), que va morir a Mèxic.

66. Mario Roques (1875 - 1961), filòleg i catedràtic de la Universitat de París. Fou membre corresponent de l'Institut d'Estudis Catalans i prologà la *Grammaire catalane* de Pompeu Fabra (París, Les Belles Lettres, 1941).

Montpeller, 28 de març de 1942

Estimat amic Pous,

Us trameto pel mateix correu que aquesta lletra la *Gramàtica catalana* que em va deixar i que en Riba em va dir que us feia falta. Jo l'havia deixada a una estudianta rossellonesa, que no me l'ha tornada fins avui, que ha pogut adquirir una *Grammaire*,⁶⁷ i és precisament esperant d'un dia a l'altre que em fos retornada la vostra *Gramàtica*, que he tardat tant de temps a contestar a la vostra lletra, puix no volia fer-ho que no pogués dir-vos «ací teniu la vostra *Gramàtica*», sinó havent-vos de dir «us la trametré quan me la retornaran», cosa alarmant, donat que molts cops «llibre deixat» equival a «llibre perdut». Per altra banda no tenia altra cosa a escriure-us (si no era contar-vos les molèsties, angúnies, etc. que passem contínuament els refugiats de Montpeller: ara mateix la policia requisiona⁶⁸ els pisos i cambres ocupats pels refugiats espanyols, els quals corren perill de quedar sense casa a fi d'aquest mes), no tenia, com deia, altra cosa a escriure-us sinó que m'havia alegrat molt de veure-us deslliurat dels pessimismes que de tant en tant s'apoderen de vós. Déu faci que la present us trobi tan animat com quan em va escriure la vostra darrera lletra... Però això era, si no m'erro, abans d'entrar en guerra els japonesos!⁶⁹

En el temps transcorregut des de la vostra lletra a la meua d'ara, heu escrit, encara, per a mi la bella pàgina que heu tramès perquè figuri en l'àlbum que alguns refugiats montpellerencs van tenir la pensada d'ofrenar-me el dia del meu natalici. Us plaurà, sens dubte, de saber que s'han adherit al meu homenatge –i ho han fet fervorosament– totes les delegacions de la Societat d'Estudis Occitans⁷⁰ i tots els estudiants i estudiantes rossellonesos de la Universitat de Montpeller. A la satisfacció que això m'ha produït s'ha afegit la de veure premiada la meua *Grammaire* per l'Académie de Jeux Floraux de Toulouse.⁷¹

Jo no m'embarco. I no penso pas fer-ho mentre pugui ací continuar les meves

67. Es refereix a la gramàtica de la nota anterior.

68. Aquest verb no surt en cap dels diccionaris catalans que hem consultat. Considerem que es tracta d'un gal·licisme basat en el verb *réquisitionner*.

69. El 7 de desembre de 1941 l'aviació nipona atacà per sorpresa l'esquadra americana, ancorada a Pearl Harbour, i en destruí una bona part.

70. La Societat d'Estudis Occitans (SEO) es fundà el 16 de març de 1930 a la seu de l'Institut d'Estudis Miegjornals de Tolosa i sota la presidència de Josep Anglade. Era constituïda per Lofs Alibert, Valèri Bernard, Edoard Bourciez, Joan Bourciez, Joan Bouzet, Carles Camprós [Camproux], Lofs Delhostal, Prosper Estieu, Pompeu Fabra, Pau-Lofs Grenier, Gaston Guillaumie, Jòrdi Millardet, Antonin Perbòsc i Josèp Salvat, que serà reemplaçat per Rogier Barthe el 1931. El 15 d'octubre de 1940 es tornaren a presentar els estatuts de la SEO a la prefectura de Tolosa amb l'oficialització de les quatre seccions creades.

71. L'Académie de Jeux Floraux de Toulouse es va fundar el 1324 i va prendre molta força en ésser restaurada el segle XIX pels *felibres*. L'any 1902, havent estat prohibits els Jocs Florals de Barcelona per les autoritats espanyoles, se celebraren a Tolosa de Llenguadoc.

tasques: ara he acabat un llibre⁷² i m'he posat a treballar en la confecció d'un altre.⁷³ I vós ¿què feu? ¿què penseu fer?

Us abraça cordialment

P. Fabra

[Postal]⁷⁴

Fa temps que us dec una resposta i encara heu de trigar uns quants dies a rebre-la. I és que, entre la vostra lletra, en què em fèieu unes consultes lingüístiques, i la meua resposta, en què calia que raonés la meua opinió sobre les innovacions que em proposàveu, s'han interposat una sèrie d'entrebancs: dues anades a Perpinyà i a Prades, una anada a Marsella, una altra a Tolosa, i, el que és pitjor, una calipàndria de la qual encara dura el ròssec, i, ara, obtingut el permís de sojornar al departament dels Pirineus Orientals⁷⁵ (demanat fa mig any!), encara he de passar el tràngol d'una muda de casa (del carrer de Boussairolles de Montpeller a l'hôtel de La Paix de Perpinyà!). Un cop instal·lat a Perpinyà, la primera cosa que faré serà posar en net l'esborrany que tinc fet i penso que en sortirà una lletra que esvairà els vostres escrúpols... Però quina qüestió vau anar a tocar, amic Pous: la de la preposició *per a*!

P. Fabra

72. Durant l'última etapa de la seva vida, Mestre Fabra continuà treballant intensament. El llibre al qual fa referència pot ésser algun dels següents: les *Converses filològiques*, publicades i acurades per Eduard Regasol (París 1946), la *Gramàtica catalana* (París, Cultura Catalana, 1946), o bé una altra *Gramàtica catalana*, prologada i acurada per Joan Coromines i publicada per l'editorial Teide a Barcelona el 1956 o la *Catalan Grammar* (obra encara inèdita). Per a una exhaustiva, completa i detallada bibliografia de Pompeu Fabra podeu consultar *Bibliografia de Pompeu Fabra* dins l'impressionant obra en dos volums *Història de la lingüística (1775-1900): repertori crític* (EUMO, 1998) de Pere MARCET i Joan SOLA.

73. Com ja diem en la nota anterior, es deu tractar d'un altre dels quatre llibres citats, els darrers en què treballà Fabra abans de morir.

74. Segons l'anvers de la postal, Fabra l'envia des de Montpeller (carrer de Boussairalles n° 20) i l'adreça a en Pous a Olliergues. El matasegells data del 3-VI-1942.

75. Com és prou sabut, finalment Fabra es va poder establir a Perpinyà i definitivament a Prada de Conflent, on moriria.

Perpinyà, 15 de juny de 1942
(Hôtel de la Paix, r. Guéya)⁷⁶

Estimat Pous,

Ja som a Perpinyà jo i la meva família, per ara en un hotel, amb l'àrdua tasca de cercar un apartament. No vull, però, passar més dies sense respondre a les consultes que em vau fer en la vostra lletra de l'abril. De l'abril! Però ja sabeu que de llavors ençà hi ha hagut quatre llargues absències de Montpeller (les anades a Perpinyà, a Marsella, a Tolosa), i una podríem dir-ne veritable malaltia, i el tràngol d'un canvi de residència. Ara comença el de cercar casa i proveïdors i coneixences que reemplacin els que hem perdut anant-nos-en de Montpeller. Abans, però, d'endinsar-m'hi, deixa'm⁷⁷ dir-vos quelcom sobre l'*ufanar-se*, sobre el *per a*, i, sense esperar tenir a mà l'esborrany de què us parlava en la meva darrera lletra, que deu estar entaforat en alguna de les caixes que no obrirem fins que estiguem instal·lats a casa nostra.

En el *Diccionari general* no hi ha, en efecte, *ufanar-se*, però tampoc no hi ha *ufanejar-se* (l'*ufanejar* que hi figura és exclusivament intransitiu). En el cas de voler usar un verb pronominal tret de *ufana*, *ufanar-se* fóra, en efecte, preferible a *ufanejar-se*; ara que a *ufanar-se de* em semblà (a l'hora de redactar el D.G.)⁷⁸ i continua semblant-me preferible *fer ufana de* o *gloriejar-se de*.

En els vostres escrits voleu prescindir —dieu— de la forma *ésser* i del possessiu *llur*. Ja sabeu que la llengua literària accepta les dues formes *ésser* i *ser* i el possessiu *seu* amb el valor de *llur*. No hi ha, doncs, res a dir que us decidiu, en els vostres escrits, a usar exclusivament la forma *ser* i a prescindir sistemàticament del possessiu *llur*, sempre que això no impliqui una intenció de bandejar de la llengua la forma *ésser* (continuació, a l'igual que l'*essere* italià i l'*être* francès, de l'*essère* amb què el llatí parlat reemplaçà l'*esse* del llatí escrit, al mateix temps que reemplaçava *posse* per *potēre*), ni el *llur*, que el català no deu voler perdre.

Sou, doncs, ben lliure de prescindir de la forma *ésser* i del possessiu *llur*, però del que no sou lliure és de prescindir de la preposició composta *per a* per ara i tant que l'Institut no acordi condemnar-ne l'ús o, almenys, declarar facultatiu l'ús de

76. Considerem que aquesta carta té un gran valor filològic perquè Fabra hi sintetitza la seva tesi sobre l'ús del *per* i del *per a*, però, d'acord amb la seva exquisida flexibilitat i humilitat, no s'hi encastella. Fabra no resol la dificultat intrínseca de l'ús de *per* i *per a* en segons quins contextos però proscriu de manera terminant el reduccionisme a la forma *per*. Els partidaris del català *light*, encapçalats per Ferran Toutain i Xavier Pericay, a través dels seus llibres *Verinosa llengua* i *El mal-entès del Noucentisme*, tan confusos i foraviats, mai no han entès les diferències i les subtilitats que hi ha entre el *per* i el *per a*.

La qüestió és encara avui dia molt discutida entre els filòlegs. Vegeu, principalment: Joan COROMINES, *Nou converses sobre «per» i «per a»*, dins *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971, ps. 105-179); Josep RUAIX, *Distribució de les preposicions per/per a*, dins *Punts conflictius de català* (Barcelona 1989, ps. 109-160); i Joan SOLÀ, *Anàlisi de la normativa clàssica de «per» i «per a» i defensa de la proposta de Coromines* dins *Qüestions controvertides de sintaxi catalana* (Barcelona 1987, ps. 117-216).

77. Per un cop s'escapa a Pompeu Fabra el tractament de *tu*. És ben bé un lapsus psicològic.

78. *Diccionari general de la llengua catalana* (Barcelona 1932).

per a i *per* en aquells casos en què, avui, és considerat com a sol correcte l'ús de *per a*. Escriure, avui, *per* en lloc d'un *per a* constituiria una *falta de gramàtica*. I ¿imagineu què significaria que un escriptor com vós es posés a emprar sistemàticament *per* en aquells casos en què la gramàtica en vigor prescriu *per a*? Fóra un pas cap al retorn a l'anarquia gramatical de fi de segle. No us plau *per a*. Dieu: «aquestes *dues* preposicions arrengrerades l'una darrera l'altra fereixen el meu íntim sentiment lògic». I ¿no el feriria *pera*, que és, el mateix que *per a*, la suma de les dues preposicions *per* i *a*? Mireu: quan una llengua, *per a* expressar una relació determinada, ha recorregut a la juxtaposició de dues preposicions (fet freqüentíssim en l'evolució de les llengües), el conjunt de les dues preposicions, sintetitzat, ja no és el que vós en di[e]u «dues preposicions arrengrerades l'una darrera l'altra», sinó una sola preposició, una preposició composta (com *blat de moro* és un nom compost), una, el mateix si s'ha convingut a escriure els seus elements constitutius (*per* i *a*) soldats l'un a l'altre (*pera*), com si es continua escrivint-los separats (*per a*), com feien els nostres escriptors medievals. Però, en realitat, el vostre propòsit no és pas el de reemplaçar *per a* per *pera* (que, escrit així, ja no deuria ferir, etc.), sinó per la preposició simple *per*, ço és, usar una sola preposició (*per*) on la llengua escrita actual n'usa dues (*per* i *per a*), cosa que constituiria una pèrdua greu per a la llengua quan dues preposicions ja són més aviat poques per a expressar les múltiples relacions que el castellà expressa amb els seus *por* i *para* i el francès amb els seus *par* i *pour*. Dieu que l'italià usa una sola preposició; no: l'italià posseeix, al costat del seu *per*, la preposició composta *da*, amb què introdueix el complement verbal que, en les oracions de passiva, designa l'autor de l'acció expressada pel verb. Així com *para* castellà (sortida de *por+a*) prengué, amb el canvi de la *o* en *a*, una forma que la diferenciava fortament de la seva preposició simple *por* (fet que assegura la seva persistència), *per a* català tenia el defecte de no diferenciar-se de la preposició feble *per* sinó per la *a* feble, exposada a l'elisió en casos com *per a vós* i *per aquells cavallers*, en què és absorbida per la *a* inicial de *aquells*, sia en casos en què sofreix un afebliment provocat pel veïnatge de dues síl·labes més fortes que ella (Ex.: *pér-a-tú*, reduït a *per-tu*, com *cár-a-gól* a *car-gol*), etc. Així, des d'antic apareixien i es multipliquen els casos en què es troba reduïda a *per* i acaba en molts parlars catalans, entre ells el dialecte central, per ésser totalment eliminada. Això explica que, en el moment d'emprendre's la tasca de fixació de la llengua, es posés en qüestió si convenia o no de prescindir-ne, i si hom es decantà a conservar-la fou principalment per la pèrdua que la seva supressió representaria per a la llengua, que no disposaria sinó d'una preposició que respongués a les dues preposicions llatines *per* i *pro*. Potser un dia es creurà convenient de revisar la qüestió del *per a* (jo no m'hi oposaria pas); però mentre això no es faci per la corporació que tingui autoritat per a fer-ho, no és prudent que ningú gosi infringir una regla sintàctica avui unànimament acceptada.

No tinc a mà els materials lexicogràfics que em permetrien contestar amb seguretat les preguntes que em feu sobre els noms catalans de l'*érable* i del *merisier* i el vulgar de *càlquic*. Crec que el *merisier* és en castellà el *cerezo salvaje*, que em fa creure que és en català el *cirerer bord*. Quant a l'*érable*, recordo que és una aceràcia, i una aceràcia és l'*auró*; però no estic pas segur que l'*auró* i l'*érable* siguin la

mateixa aceràcia. El mot *érable* es diu, em sembla, entre ebenistes. Quant al nom català de *Auvergne*, jo us pregunto ¿com en diuen de *Auvergne* en llenguadocià? I permeteu que acabi ací la meua lletra.

Vostre

P. Fabra

[Postal]⁷⁹

Estimat amic,

No sabia si se us havia encomanat la meua mandra d'escriure o si era que us volíeu venjar que algun cop hagués deixat de contestar alguna de les vostres cartes. M'heu, en fi, escrit, i no cal dir que m'ha alegrat molt de veure lletra vostra, com crec que us ha d'alegrar de veure lletra meua. Però cregueu que, el mateix que vós, també m'agradaria més que poguéssim sentir-nos les veus que no pas que ens vegem les lletres. ¿Serà aviat que podrem reprendre les nostres converses, que tant enyoro? Esperem-ho així, i que, en l'endemig, vagin calmant-se aquests nervis i jo pugui acabar la meua *Catalan Grammar*,⁸⁰ que, per diferents motius, ha sofert pana de dos mesos. Dilluns penso reprendre la tasca. I vós ¿treballeu gaire?

Cordialment vostre

P. Fabra
29-I-44

79. Segons l'anvers de la postal, Fabra l'envia des de Prada (carrer dels Marchands n° 15) i l'adreça a en Pous a Olliergues.

80. L'única referència que tenim d'aquesta *Catalan Grammar* és en el prefaci de Joan Coromines a la *Gramàtica catalana* (Barcelona, Teide, 1956), obra pòstuma de Pompeu Fabra. Coromines parla de la «Gramàtica cataïana en anglès (encara inèdita)», p. VI. Encara ara l'obra resta inèdita i no tenim notícia que es pugui trobar en algun arxiu.